

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти

Legal horizons

ВИПУСК 24 (37)

Суми – 2020

**SECTION 7
CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY;
CRIMINAL EXECUTIVE RIGHT**

**СЕКЦІЯ 7
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i24.p91>

**НАСКРІЗНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ПОНЯТТЯ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ
ВИЗНАЧЕННЯ І ТЛУМАЧЕННЯ**

***Лисько Тетяна Давидівна,**
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та процесу
юридичного факультету
Національного авіаційного університету
ORCID iD:
<https://orcid.org/0000-0002-0550-5740>*

***Кириченко Вікторія Вячеславівна,**
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Національного авіаційного університету*

У статті здійснено аналіз проблеми тлумачення наскрізних кримінально-правових понять, що вживаються у Кримінальному кодексі України (далі – КК України). Актуальність дослідження зумовлена стрімким реформуванням кримінального законодавства України та необхідністю у створенні сталого та якісного понятійного апарату кримінального закону.

Відповідно до встановлених у статті завдань було проаналізовано стан теоретичних розробок у сфері тлумачення наскрізних кримінально-правових понять, їх практичну реалізацію та втілення в законодавстві. У статті вказано на важливість універсального тлумачення наскрізних кримінально-правових понять для забезпечення принципу верховенства права та реалізації гарантованих державою прав людини. Було досліджено перспективи розвитку кримінального законодавства через призму створення офіційного тлумачення понятійного апарату КК України.

За основу дослідження були взяті праці вчених-правників, а також практика національного законодавства та висновки Європейського суду з прав людини.

У статті був застосований діалектичний метод як загальний метод наукового пізнання, за допомогою якого суспільні відносини і явища, що є предметом дослідження, вивчались у їх взаємодії та взаємодоповненні. Метод аналізу був застосований при визначенні суті та змісту проблеми тлумачення наскрізних кримінально-правових понять.

За результатами дослідження було визначено шляхи подолання проблеми тлумачення наскрізних кримінально-правових понять та перспективи подальшого розвитку кримінального

законодавства за наявності сталого понятійного апарату. Отримані результати дозволили виробити рекомендації для практичного вдосконалення кримінального законодавства України.

Ключові слова: понятійний апарат, наскрізне кримінально-правове поняття, тлумачення понятійного апарату кримінального закону, реформування кримінального законодавства.

Lysko T.D., Kyrychenko V.V. Cross-cutting criminal law concepts: some problems of definition and interpretation. The article analyses the problem of interpretation of cross-cutting criminal law concepts in the Criminal Code of Ukraine. The urgency of the study is due to the rapid reform of criminal law of Ukraine and the need to create a sustainable and high-quality conceptual framework of criminal law.

In accordance with the tasks set in the article, the state of theoretical developments in the field of interpretation of cross-cutting criminal law concepts, their practical implementation and implementation in legislation was analysed. The article identifies the importance of universal interpretation of cross-cutting criminal law concepts to ensure the rule of law and the implementation of state-guaranteed human rights. Prospects for the development of criminal law through the creation of an official interpretation of the conceptual apparatus of the Criminal Code of Ukraine were studied.

The study was based on the work of legal scholars, as well as the practice of national law and the conclusions of the European Court of Human Rights.

The article used the dialectical method as a general method of scientific cognition, by means of which social relations and phenomena that are the subject of research were studied in their interaction and complementarity. The method of analysis was used to determine the essence and content of the problem of interpretation of cross-cutting criminal law concepts.

The results of the study identified ways to overcome the problem of interpretation of cross-cutting criminal law concepts and prospects for further development of criminal legislation in the presence of a stable conceptual apparatus. The obtained results allowed to make recommendations for practical improvement of the criminal legislation of Ukraine.

Key words: conceptual apparatus, cross-cutting criminal law concept, interpretation of the conceptual apparatus of criminal law, reform of criminal law.

Вступ. Стрімкий розвиток кримінального законодавства України, який ми спостерігаємо сьогодні, потребує використання єдиного, однозначного при тлумаченні та застосуванні понятійного апарату. Конституційний Суд України неодноразово звертав увагу на те, що юридичні терміни, що вживаються у нормативно-правових актах, в тому числі й у кримінальному законодавстві, повинні бути юридично визначеними, конкретизованими, ясними і зрозумілими доступними, чітко сформульованими і передбачуваними у своєму застосуванні для того, щоб виключити будь-який ризик свавілля. Дотримання вимоги ясності і недвозначності норм, які встановлюють кримінальну відповідальність, є особливо важливим з огляду на специфіку кримінального закону, адже притягнення до такого виду юридичної відповідальності пов'язане з можливими істотними обмеженнями прав і свобод людини.

Постановка проблеми. Сучасний Кримінальний кодекс України (далі – КК України) пронизаний

чималою кількістю понять, які неодноразово вживаються в різних його статтях та розділах. Такі поняття в науці кримінального права прийнято називати наскрізними. З усього масиву термінологічних конструкцій, що вживаються у КК України, можна виділити такі як «зброя», «близькі родичі», «напад», «тяжкі наслідки», «насильство», «істотна шкода» тощо. За логікою формування юридичних конструкцій у нормативно-правових актах, поняття, що позначені однаковими термінами, повинні мати однакове (типове) значення в межах не лише однієї галузі права, а й в межах національного законодавства. Проте, на превеликий жаль, сучасне кримінальне законодавство не дотримується такого правила при формулюванні норм КК України, що ставить судову практику застосування цих норм в край складне становище з точки зору дотримання справедливості, рівності та вироблення однозначних підходів до вирішення типових правових кейсів.

Використання наскрізних понять у КК України свідчить про стабільність у кримінальному законодавстві, про сталість та незмінність основних понять та їх змісту. Наявність наскрізних понять у законодавстві є показником його якості, адже свідчить про те, що законодавець протягом усього законотворчого процесу користується однаковими підходами та піклується про дотримання законності у правозастосуванні. Також наскрізні поняття спрощують праворозуміння, адже передбачають уніфікований зміст тотожних понять, які містяться в нормах кримінального права. Недостатньо відповідальний підхід до вжиття наскрізних понять у кримінально-правових нормах ставить під загрозу як стабільність законодавства так і його якість та доступність.

Наразі важливість єдиного тлумачення наскрізних понять недостатньо охоплюється увагою законодавця, тому, наділення наскрізних кримінально-правових термінів різним змістом породжує ряд серйозних наслідків, які перешкоджають дотриманню принципу законності та верховенства права у кримінально-правових відносинах. Така ситуація спричиняє набуття актуальності дослідження проблем правозастосування, які виникли внаслідок нечіткої системи тлумачення наскрізних понять в кримінально-правовій науці. Такі дослідження науковців мають на меті привернення уваги законодавця до необхідності забезпечення єдиного тлумачення однакових термінів в кримінальному законодавстві України задля забезпечення ефективного регулювання кримінально-правових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання термінології у кримінальному законодавстві України не раз ставало предметом дослідження таких вчених-правознавців як В.О. Навроцький, П.П. Андрушко, О.О. Дудоров, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк, О.О. Горішний, З.А. Загинеї тощо.

Вітчизняні науковці приклали достатньо зусиль для теоретичної розробки термінологічних проблем та висвітлили важливість термінологічної сталості у кримінальному законодавстві України.

Постановка завдання. Станом на сьогодні, законодавець суттєво взявся за вдосконалення кримінального законодавства, цьому свідчить прийнятий 01.07.2020 року новий КК України. Але, як бачимо, питання єдиного тлумачення наскрізних кримінально-правових понять все ще залишається неперіоритетним для законодавця. Статтю присвячено аналізу проблеми тлумачення наскрізних кримінально-правових понять у КК України.

Виклад основного матеріалу. Перш за все варто наголосити на співвідношенні понять «термінологічний апарат» та «поняттєвий апарат». Навроцький В.О., посилаючись на ряд джерел пише, що їх співвідношення визначає те, що обидва поняття характеризують різні сторони одного і того самого явища, яке, на думку Панова М.І., полягає у відображенні й фіксації відповідних об'єктів реальної дійсності, які підлягають кримінально-правовому регулюванню [1]. При цьому поняття характеризують зміст відповідних кримінально-правових явищ, а терміни є мовними одиницями, за допомогою яких у тексті позначаються поняття. Таким чином, поняття і термін характеризуються як зміст і форма [2, с. 84].

Для більш повного розуміння терміну «наскрізне поняття» звернімося до теорії права. Так, Навроцький В.О. дає таку дефініцію наскрізним кримінально-правовим поняттям: «Наскрізний звичайно розуміють як такий, що повністю охоплює якийсь предмет, явище, який зберігається на всьому протязі чого-небудь від початку до кінця. Тому наскрізними поняттями слід вважати такі, які використовуються неодноразово і мають одне і те ж значення, які зберігають своє значення незалежно від того, щодо якого інституту кримінального права вони використовуються, ознаки якого складу злочину позначають» [2, с. 85].

Отже, наскрізними кримінально-правовими поняттями вважаються ті, які вживаються в різних розділах КК України більше одного разу і охоплюють за своїм змістом певний предмет чи явище та мають одне значення незалежно від того, в якому кримінально-правовому інституті вони вживаються.

Тлумачення змісту наскрізних понять не передбачене жодним нормативним актом. У КК України не виділено окремих статей, де містилося б тлумачення наскрізних понять, а дефінітивні норми, які існують здебільшого в примітках до тієї чи іншої статті мають локальне значення. Виходячи з цього, законодавець дозволяє правозастосувачу тлумачити наскрізне поняття на власний розсуд. Така диспозитивність у застосуванні кримінально-правової норми породжує спокусу до маніпулювання наскрізними поняттями, що сприяє перекручуванню закону та порушенню логіки під час доведення тих чи інших обставин у кримінальному провадженні.

У разі, якщо наскрізне поняття, яке не має чіткого тлумачення стає центральною фігурою доведення у кримінальному провадженні, починається формування хибних тверджень та видання їх за істину задля того аби отримати перевагу у справі. От, наприклад, розглянемо

поняття «напад», яке декілька разів зустрічається в КК України, зокрема у статті 187 КК України: «напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи...» [3]. Відразу виникає ряд питань. По-перше, з наведеного твердження можна зробити висновок, що зміст поняття «напад» виключає насильство, яке до речі теж є наскрізним поняттям. Тоді звернімося до судової практики. Так у постанові Пленуму Верховного Суду від 23.12.2005 року №13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» зазначено, що нападом озброєної банди є «дії, спрямовані на досягнення злочинного результату шляхом застосування насильства до потерпілого чи створення загрози його існування» [4]. Відповідно, бачимо різне тлумачення наскрізного поняття «напад»: в першому випадку поняттям «напад» не охоплюється насильство, а в другому – навпаки. Так створюються відособлені поняття (ті, які позначаються одним терміном, але мають різний зміст) [2, с. 81]. Це призводить не лише до наукових дискусій, а й погіршує якість закону та породжує серйозні проблеми в правозастосуванні. По-друге, кримінальне законодавство виділяє різні види насильства (психічне (ст. 180 КК України), сексуальне (п. 10. ч. 2 ст. 115, ст. 153 КК України), фізичне, економічне, домашнє (ст. 126-1 КК України)). У статті 187 КК України [3] передбачено «насильство, небезпечне для життя чи здоров'я». Тоді виникає питання, яким чином правозастосовувач має оцінити «небезпечність» насильства для життя чи здоров'я? У разі, якщо «небезпечність» насильства не буде доведено, у чому полягатиме зміст поняття «напад» для статті 187 КК України?

Така поняттєва невизначеність у статті 187 КК України стала об'єктом кримінально-правових дискусій аж до того, що деякі вчені пропонують взагалі виключити поняття «напад» зі статті 187 КК України для її більшої конкретизації [5, с. 15].

Як бачимо, питань більше, ніж відповідей і це лише одна правова норма із тих, які містять наскрізні поняття. Насправді така невизначеність у понятійному апараті кримінального законодавства України породжує серйозну проблему, адже закон стає дуже гнучким, що сприяє можливості обходити його вигідною для себе стороною, продукує софістику під час доведення необхідних обставин у кримінальному провадженні та заохочує поширення способів перекручування закону.

Така проблема в кримінальному законодавстві стосується не лише тлумачення наскрізних понять, вона поширюється на весь термінологічний апарат

КК України. Одне і те саме поняття може по-різному тлумачитись залежно від оцінки всіх обставин кримінальної справи судом. Якщо розглядати це питання через призму принципу законності, то слід звернути увагу на ст. 3 КК України, де вказано, що «Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальноєвропейських принципах і нормах міжнародного права. Злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом. Застосування кримінального закону за аналогією заборонено» [3]. Іншими словами, цей принцип передбачає, що єдиним джерелом кримінального права є кримінальний закон як вищий акт законодавчої влади. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) стверджує, що стаття 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – КЗПЛ)[6] присвячена принципу законності і передбачає, що кримінальне правопорушення має бути чітко визначене у законі, але водночас ЄСПЛ стверджує і протилежне: суд може надавати поширювальне тлумачення конкретним кримінально-правовим поняттям, розширюючи сферу дії кримінального закону на поведінку, яка до цього не вважалась кримінально караною [7, с. 92-100]. Це пов'язано з тим, що суспільні відносини безперервно змінюються, в той час, коли закон залишається незмінним.

Такий висновок ЄСПЛ викликає багато спірних питань, адже людина має розуміти, за яку конкретно поведінку можуть настати суспільно-небезпечні наслідки згідно чинного законодавства. Натомість, ЄСПЛ у справі «Санді Таймс проти Сполученого Королівства» зазначає, що формулювання норми права не може завжди бути абсолютно точним та визначеним, але для того аби відповідати принципу законності, норма має бути доступною та передбачуваною для особи [8].

Виходячи з вищевказаного, бачимо, що точне тлумачення норми права хоч і є пріоритетним, але з огляду на те, що кожне кримінальне провадження характеризується індивідуальними ознаками кримінального правопорушення, неможливо абсолютно точно тлумачити закон, тим паче, це призведе до надзвичайної його жорсткості і, відповідно, зменшить його ефективність.

Таким чином, додаткове тлумачення кримінально-правових понять судом є можливим та відповідає принципу законності. Проте наскрізні поняття мають інший статус щодо інших кримінально-правових понять. Справа в тому, що вони позначаються однаковими термінами і

сприймаються особою як тотожні за змістом. Дивним та незрозумілим є те, що для вираження різних за змістом понять не було підбрано різні терміни. Як наслідок, виникають безглузді повторення термінології, як наприклад, «проникнення» у ст. 152 КК України, «проникнення» у ст. 162 КК України та «проникнення» у ч. 3 ст. 185 КК України [3]. Дуже прикро, що під час створення кримінального закону не було підбрано альтернативи повторюваним словам, які мають різний зміст, адже лексичні простори надзвичайно багаті української мови дають можливість уникнути таких ускладнень.

Така невизначеність термінології завдає труднощів під час доказування у справі та прийняття судом рішення, що не виключає можливості порушення конституційних прав та свобод громадян.

Пропонуючи вирішення вищеприписаної проблеми, М.І. Хавронюк зазначає, що необхідно: «... створити у КК «словник» з точним роз'ясненням усіх необхідних термінів; якщо термін ясно зрозуміти і точно розтлумачити неможливо, то він не повинен вживатися, бо людина не може бути покарана за щось незрозуміле» [9].

Загінєй З.А. також вбачає вирішення проблеми тлумачення кримінально-правових понять, зокрема, наскрізних, створення законодавчих дефініцій, зазначаючи, що «законодавчі дефініції надають праву цілісності, послідовності, спрощують нормативно-правові акти, звільняють їх від повторів, роблять більш лаконічними, водночас насичують їх змістом, полегшують вивчення і практичне застосування права» [10, с. 128–162].

Підтримуючи позицію вчених, для вирішення проблеми тлумачення кримінально-правових понять, зокрема, наскрізних, вважаємо за доцільне наголосити на необхідності визначення переліку термінів та службових слів, які вживаються в кримінальному законі та створити словник їх тлумачення. Такий тлумачний словник має бути створений не як окремий підзаконний акт, а як складова частина КК України, для попередження проблеми співвідношення двох нормативно-правових актів. В цьому словнику слід також зазначити окремий перелік наскрізних кримінально-правових понять та дати кожному поняттю універсальне тлумачення, яке можна використовувати для кожної статті, де воно повторюється, або ж замінити повторювані поняття зрозумілими альтернативними термінами.

На сьогодні над вдосконаленням кримінального законодавства працює спеціально створена

Президентом України Комісія з питань правової реформи. Загалом, його реформування має полягати у створенні трьох нових кодексів: Кодексу України про відповідальність за порушення (діяння, за які передбачено притягнення до відповідальності в адміністративному порядку за невиконання чи неналежне виконання правил у певній сфері, а санкція полягатиме у накладенні, як правило, штрафу); Кодексу України про відповідальність за проступки (діяння, за які особа притягується до відповідальності виключно судом без виникнення стану судимості); Кодексу України про відповідальність за злочини (Кримінального кодексу України). Усі ці акти базуватимуться на однакових принципах, наскрізній класифікації правопорушень, а головне – однаковому термінологічному апараті. Передбачається, що нове кримінальне законодавство забезпечить підвищення доступності його сприйняття та розуміння, істотно знизить можливості помилок чи зловживань при його застосуванні уповноваженими органами. А застосування його в подальшому в умовах діджиталізації дозволить уніфікувати термінологію [11].

Так, вже 15 вересня 2020 року було представлено до обговорення проект нового Кримінального кодексу України. Розділом 1.3 Книги 1. «Про кримінальний закон» проекту КК України передбачено роз'яснення термінів КК України [12]. Проаналізувавши наведений розділ, можна зауважити наступне. Проектом КК України передбачено окреме тлумачення як наскрізних понять, так і оціночних понять (окремо щодо майнової шкоди і окремо щодо шкоди, завданої здоров'ю). Але законодавцеві слід доопрацювати даний у проекті перелік та розширити список термінів поняттями, які можуть викликати труднощі при їх тлумаченні для різних статей, зокрема додати тлумачення для поняття «напад», проблема трактування якого розглядалась у цій статті.

Тлумачення кримінально-правових термінів, зокрема, наскрізних, має спрямовуватись на те, аби кримінальний закон став зрозумілим та передбачуваним не лише для законодавця, а й для пересічного громадянина, який зобов'язаний дотримуватись меж дозволеної поведінки. Кожен має усвідомлювати міру своєї свободи і передбачати, коли і яка поведінка буде кримінально караною.

Виходячи з вищенаведеного, бачимо, що законодавець має грандіозні плани щодо вдосконалення системи кримінального законодавства і, очевидно, усі ці плани є довгостроковою перспективою. Тоді, безсумнівно, можна лише уявити з якими проблемами ми

можемо зіткнутися у разі, якщо не буде дотримано єдиного тлумачення наскрізних кримінально-правових понять.

З урахуванням того, що реформа кримінального законодавства передбачає введення серйозних змін, створення словника наскрізних кримінально-правових термінів полегшить майбутнє реформування кримінального закону України.

Висновки. Отже, на підставі проведеного дослідження можна зробити ряд висновків. На разі, в кримінальному законодавстві існує проблема тлумачення кримінально-правових понять. Термінологічний апарат кримінального законодавства потребує додаткового роз'яснення для того аби кримінальний закон був доступним для громадян. Тлумаченню наскрізних кримінально-правових понять слід приділити більшої уваги, адже вони символізують якість та стабільність кримінального законодавства, а їх

різне трактування тягне за собою плутанину, хаос і невизначеність в кримінальному законі. Тому, проблема різного тлумачення тотожних наскрізних кримінально-правових понять є неприпустимою. Якщо поняття позначається одним терміном, то в кращому випадку, воно повинне мати одне, універсальне для кожного випадку тлумачення. В протилежному разі, необхідно надати поняттю іншого термінологічного позначення або ж зрозуміло і передбачувано розтлумачити його для всіх повторних вживань. Для того аби в майбутньому правозастосуванні наскрізних понять не виникало розбіжностей в їх трактуванні, варто виокремити їх та створити легальне тлумачення наскрізних кримінально-правових термінів. Таким чином, вдасться уникнути ряду маніпуляційних дій з невизначеними поняттями та зробити захист прав людини і громадянина більш ефективним.

Література:

1. Панов М. І. Проблеми методології науки кримінального права: вибр. наук. пр. Харків : Право, 2018. 472 с.
2. Навроцький В.О. Наскрізнi та відособленi поняття кримінального права України. Право України. К.: ТОВ «Видавничий дiм», 2020. С. 81-96.
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131
4. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05#Text>
5. Горішний О. О. Кримінально-правова характеристика розбою: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Дніпроп. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/ed20131002#Text
7. Хилюк С. В. Lex stricta як складова принципу законності у кримінальному праві в інтерпретації Європейського суду з прав людини. Часопис Академії адвокатури України. 2014. Т. 7, № 3. С. 92-103.
8. Рішення у справі «Санді Таймс проти Сполученого Королівства» від 26 квітня 1979 року. URL: <http://www.medialaw.kiev.ua/zmisud/ecourt/212>.
9. Хавронюк М.І. Чи знаєш ти, українцю, за що тебе посадять і скільки дадуть?. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_164#Text
10. Загине́й З.А. Кримінально-правова герменевтика : монографія. К.: Вид. дiм «АртЕк», 2015. С. 128–162.
11. Мамченко Н. Опубліковано проєкт нового Кримінального кодексу, документ. 16.09.2020. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/179302-opublikovano-proekt-novogo-kriminalnogo-kodeksu-dokument>
12. Кримінальний кодекс України. Проєкт від 15.09.2020 року. <https://sud.ua/ru/news/publication/179302-opublikovano-proekt-novogo-kriminalnogo-kodeksu-dokument>